ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA
VOL. XXXI, 12 SECTIO G 1984

Universität München
Juristische Fakultät

Horst SCHÜLER-SPRINGORUM

Nieletni, przestępczość i prawo *

Несовершеннолетние, преступность и право

Jugend, Kriminalität und Recht

NAJWAŻNIEJSZE FAKTY — TAKIE, JAKIE SĄ ZNANE

Zjawiska i rozmiary przestępczości nieletnich

Pojęcie „przestępczości nieletnich" nie jest jasne, zwłaszcza gdy chodzi o jego drugi człon. Termin „nieletni" różnie bywa interpretowany przez pedagogów, socjologów, prawników, nie mówiąc już o samych zainteresowanych. Zachodnioniemiecki sąd dla nieletnich jest też właściwy do rozpatrywania spraw młodocianych, czyli osób w wieku od 18 do 21 lat. Można krótko określić nieletniość jako okres między wiekiem dzieciństwa a wiekiem pełnoletności. W islamskim prawie Koranu dzieciństwo kończy się z ukończeniem 7 roku życia, a pełnoletność rozpoczyna się w 14 roku życia. W innych systemach prawnych nieletniość rozpoczyna się z ukończeniem lat 14, a kończy wraz z osiągnięciem nawet 25 roku życia (tak bywa, gdy chodzi o kwestię odpowiedzialności karnej). W niektórych częściach Afryki obowiązywało do niedawna prawo, według którego Europejczyk był traktowany jako pełnoletni po ukończeniu 21 lat, Azjata — 18, a Afrykańczyk — 15 lat.[1]

* Artykuł ten stanowi skrót wykładu, jaki prof. dr H. Schüler-Springorum z Uniwersytetu w Monachium wygłosił 13 VI 1984 r. w Instytucie Prawa Karnego UMCS.

[1] *United Nations, Juvenile Justice: Before and After the Onset of Delinquency, Working Paper Prepared by the Secretariat, A CONF.* 87 5 (4.6.1980 — cyt. dalej: *UN Working Paper*), ss. 24, 25, nr 60—62.

Jeśli mówi się o przestępczości nieletnich, to przyjmuje się, iż w grę wchodzą osoby określane jako nieletnie przez prawo obowiązujące w danym kraju. Inaczej rozstrzygnął to kongres ONZ w Caracas w r. 1980, wówczas to za punkt wyjścia rozważań o przestępczości nieletnich przyjęto pojęcie „delikwentności": „Krytyczny okres dla delikwentności w tej grupie wieku znajduje się oczywiście między 12 a 18 rokiem życia."[2] Do tego stanowiska chcemy się na razie przyłączyć, aby wskazać na najważniejsze cechy przestępczości nieletnich (natomiast nie będziemy rozpatrywać różnorodności pojęć „przestępczość" i „delinkwentność"). Znane są następujące banalne twierdzenia:

1. Przestępczość nieletnich wzrasta zarówno w liczbach bezwzględnych, jak i w stosunku do przestępczości dorosłych.
2. Według publikowanych statystyk, chłopcy popełniają znacznie więcej przestępstw niż dziewczęta.
3. Dużą troskę budzi wzrost czynów związanych z użyciem przemocy oraz zjawisko narkomanii.
4. Najczęściej popełniane są przestępstwa w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, w wielu krajach stanowią one 2/3 wszystkich przestępstw (głównie są to kradzieże).
5. Jeżeli nieletni mają dostęp do władania środkami komunikacji, widoczny jest ich udział w przestępczości drogowej.

Twierdzenia te są zbyt ogólnikowe. Nie wolno ich uogólniająco interpretować z uwagi na niedostateczną ilość i jakość danych empirycznych, jakimi rozporządzamy. Istnieje wiele białych plam na światowej mapie badań kryminologicznych. W opracowaniu ONZ *Sytuacja nieletnich w latach osiemdziesiątych* czytamy: „Kraje, w których gospodarka planowana jest przez państwo, informują o spadku przestępczości, tłumacząc to polepszeniem społecznych warunków życia społecznego." [...] „W większości krajów rozwijających się przestępczość nieletnich wzrasta; stan ten wyjaśnia się szybkim postępem industrializacji i urbanizacji oraz związanymi z tym brakiem mieszkań, bezrobociem, niedostatkami w zabezpieczeniu warunków pracy i wychowania, konfliktami wartości nowych i tradycyjnych oraz wpływem zachodniego stylu życia."[3]

Industrializacja i ubranizacja uchodzą jako „wyzwalacze" przestępstw związanych z użyciem przemocy. Przestępstwa tego rodzaju występują szczególnie często na obszarach przyspieszonego rozwoju gospodarczego. Zjawisko przemocy, tak charakterystyczne dla przestępczości nieletnich, nie ma charakteru jednolitego. Inaczej wyglądają akty przemocy podej-

[2] *United Nations, Report on the VIth Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, New York 1981* (cyt. dalej: *UN Caracas*), s. 63, nr 140.

[3] *United Nations, Report of the Secretary General on the Situation of Youth in the 1980*, E 1983 3 (6 XII 1982 — cyt. dalej: *UN Report*), s. 13, nr 37, 38.

mowane przez jednego sprawcę, inaczej zaś wygląda działalność całej bandy w Bogocie, Londynie albo Los Angeles.[4] Inna jest także przemoc przy przestępstwach seksualnych, a inna przy przestępstwach popełnianych w życiu rodzinnym albo na terenie szkoły.[5] Przemoc to zatem pojęcie zbiorowe o bardzo szerokim zakresie.

Ważna jest sprawa nieletnich sprawców z nawyknienia („karierowiczów").[6] Uchodzą oni za niebezpiecznych przestępców, a tak faktycznie nie musi być. Rzeczywiście niebezpieczni przestępcy nie zawsze mają za sobą przeszłość przestępczą. Pojęcie kariery przestępczej opracowane zostało w badaniach kryminologicznych nad wielokrotnymi recydywistami.[7] Uzyskane dane wskazują, że dużo przestępstw określonego rodzaju popełnia mała liczba osób, należących zwykle do *Multi-Problem-Familien*.[8] Z początku lat siedemdziesiątych pochodzi sławne studium o przestępczości nieletnich w poszczególnych grupach wiekowych, według którego 6% osób danego rocznika popełnia więcej niż połowę zarejestrowanych przestępstw.[9] Te i inne badania dodatkowo uzasadniają pogląd, że w każdym roczniku nieletnich ustalić można niewielką grupę przyszłych wielokrotnych przestępców. Dokładne rozpoznanie tej grupy potrzebne jest do podjęcia odpowiednich środków prewencyjnych. Trzeba jednak pamiętać, że z niektórych badań kryminologicznych wynika, iż z dnia na dzień zmienia się udział procentowy owej grupy przestępców w danym roczniku. Badania te przeprowadzone były w wielkich aglomeracjach miejskich krajów zachodnich.

Nasuwa się uwaga dotycząca kryminologii. Do niedawna kryminolo-

---

[4] S. Dinitz: *La criminalité et la délinquance juvénile dans le monde*, „Revue internationale de criminologie" 1982, ss. 291—308.

[5] Por. K. Weis: *Die Vergewaltigung und ihre Opfer*, Stuttgart 1982, s. 46 i n., 53 i n.

[6] Por. H. Schüler-Springorum [red.]: *Mehrfach auffällig*, München 1982. Według ustaleń S. Lamenka (*Sozialisation und kriminelle Karriere*, s. 13 i n.) policja zalicza niektórych nieletnich sprawców do kategorii „przestępców zawodowych i z nawyknieniem".

[7] Por. G. Dolde: *Sozialisation und kriminelle Karriere*, München 1978; G. J. O. Phillpotts, L. B. Lancucki: *Previous Convictions, Sentence and Reconviction*, „Home Office Research Study" London 1979, nr 53; J. G. Weis, J. Sederstrom: *Prevention of Serious Delinquency — What to do?* Washington D.C. 1981; K. H. Baumann, W. Maetze, H. H. Mey: *Zur Rückfälligkeit nach Strafvollzug*, „Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform" 1983, s. 133—148 (cyt. dalej: Mschr Krim).

[8] M. Mannheim: *Comparative Criminology*, London 1965, s. 624 i n., A. Flade: *Jugendkriminalität in einer Neubausiedlung*, Mschr Krim 1983, ss. 197—206.

[9] M. E. Wolfgang, F. Figlio, Th. Sellin: *Delinquency in a Birth Cohort*, Chicago 1972.

dzy rościli sobie prawo do wpływania na bieg polityki kryminalnej poprzez dostarczanie przekonywających i jednoznacznych badań empirycznych. Wyniki badań kryminologicznych, oparte na precyzyjnych metodach, pozwalają dostrzec relatywność tych danych, ich związek z czasem i miejscem, w jakim je uzyskano.

Ciągle słyszy się wołanie o rozszerzenie badań kryminologicznych i podniesienie ich jakości. Jednakże również w przyszłości nie należy oczekiwać jakiegoś „cudu kryminologicznego", który by „zdecydowanie" odciążył politykę kryminalną.[10] Aby wyjaśnić stosunek między kryminologią a polityką kryminalną, odwołajmy się do przykładu wskazującego na stosunek biegłego do sędziego: biegły tylko wtedy i w takim zakresie będzie miał wpływ na rozstrzygnięcie sędziego, jeśli uda mu się go przekonać.

Środki, programy i strategie wobec przestępczości nieletnich

Kontrola społeczna może mieć charakter formalny lub nieformalny. Badania kryminologiczne nad ciemną liczbą przestępstw wykazały, jak małą rolę w zwalczaniu przestępstw odgrywają formalne środki kontroli społecznej, również wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych. Szczególnie dotyczy to dziedziny drobnych przestępstw popełnianych przez nieletnich. Jeśli ujmować się będzie prewencję przestępstw jako rodzaj akcji społecznej, to fakt niepopełnienia wielu milionów przestępstw zawdzięczać należy funkcjonowaniu nieformalnych środków kontroli społecznej: członków rodziny, przyjaciół, znajomych, sąsiadów itd. Działania tego rodzaju środków kontroli, właśnie z uwagi na ich nieformalny charakter, nie da się zaplanować. Natomiast planowane mogą być formalne środki kontroli społecznej, stosowanie ich jednak wchodzi w grę dopiero wtedy, gdy nieformalne środki kontroli społecznej **nie** zapobiegły przestępstwu. Delikt musi być przy tym ujawniony, co następuje najczęściej przez zameldowanie policji lub czasami ona sama ujmuje sprawcę. W każdym razie musi wystąpić „wyzwalacz", który uruchomi formalne mechanizmy kontroli. Kto wtedy rozstrzyga? W wielu krajach jest to sąd dla nieletnich lub w ogóle jakiś sąd. Jeśli przyjrzymy się organizacji sądownictwa w świecie, to okaże się, że tylko w mniejszości krajów świata istnieją specjalne sądy dla nieletnich. Obraz nie jest jednak jasny z tego względu, że uwzględniane są państwa małe i duże, których udział procentowy w stosunku do ludności kuli ziemskiej bywa bardzo różny. Należy też wskazać,

[10] Por. H. Schüler-Springorum: *Zum Verhältnis von Kriminologie und Kriminalpolitik* [w:] R. Hauser, J. Rehberg, G. Stratenwerth [red.]: *Gedächtnisschrift für P. Noll*, Zürich 1984.

że Międzynarodowe Stowarzyszenie Sędziów dla Nieletnich [11], pragnące reprezentować wszystkie kraje świata, gdzie stosowane są formalne środki kontroli społecznej przestępczości nieletnich, skupia jedynie 15 krajów, a zatem 10% członków ONZ.

W sądzie dla nieletnich orzekają sędziowie zawodowi sami lub wespół z ławnikami. Orzekać też mogą nawet wyłącznie nie prawnicy. Tak jest na przykład w Anglii, gdzie w I instancji prawie wszystkie sprawy rozstrzygane są przez sędziów niezawodowych (*magistrates*), którym w razie potrzeby porady udziela fachowiec-prawnik (*clerk*). System ten przyjęty został w wielu krajach Comenwelthu.

Model „właściwości niesądowych organów w sprawach nieletnich" przyjęty został jednak w Szkocji, gdzie rozprawa w stosunku do nieletnich (*children's hearing*, wprowadzona w r. 1971) odbywa się przed gremium złożonym z przedstawicieli gminy, wybranych stosownie do swych doświadczeń i zainteresowań w sprawach nieletnich. Obecny może być na niej (oprócz nieletniego i jego rodziców) referent (*reporter*), który skierował sprawę do komisji. W krajach skandynawskich działają od dawna komisje do spraw nieletnich, stąd też mówi się, że model skandynawski cechuje właściwość organów administracyjnych w sprawach nieletnich. Tradycje regionalne lub lokalne doprowadziły też w innych krajach do przekazania orzekania w sprawach nieletnich do kompetencji organów pozasądowych.

Dochodzi do tego pewna komplikacja. Sądami dla nieletnich i komisjami do spraw nieletnich zajmujemy się o tyle, o ile rozpatrują one przestępstwa nieletnich. Można mniemać, że istotna różnica między tymi dwoma modelami miałaby polegać na tym, że organ sądowy posługuje się pojęciem odpowiedzialności prawnokarnej, z którą łączy się reakcja prawnokarna, natomiast organy pozasądowe nie korzystają z tych pojęć. Pozory jednak mylą. Pojęcie odpowiedzialności karnej nie stanowi bowiem kryterium podziału. Jest oczywiste, że nie odgrywa ona szczególnej roli w modelu „niesądowym". Ale też w modelu „sądowym" nie musi koniecznie wystąpić, ponieważ sądy zajmujące się przestępstwami nieletnich nie muszą być sądami karnymi. W tych krajach, gdzie względnie późno rozpoczyna się wiek odpowiedzialności karnej — np. w wielu krajach języka hiszpańskiego [12] wraz z ukończeniem 18 roku życia — działal-

[11] W r. 1928 założone zostało w Paryżu: Association Internationale des Magistrats de la Jeunesse et de la Famille (AIMJF). Por. R. M. Vinas: *Delincuencia Juvenil y Derecho Penal de Menores*, Buenos Aires 1983, s. 72 i n.

[12] Mianowicie w krajach Ameryki Łacińskiej (w Wenezueli, Peru). Dotyczy to też brazylijskiego Codigo de Menores (z r. 1979). Natomiast w Hiszpanii odpowiedzialność karna rozpoczyna się od 16 roku życia, jednak do sprawców przed 18 rokiem życia stosuje się łagodniejsze przepisy. Por. Vinas: *op. cit.*, s. 94 ff (w odniesieniu do Argentyny — s. 241 i n.).

ność organów sądowych do spraw nieletnich zorientowana jest na udzielenie pomocy i opieki. Rozwijający się w ostatnich latach ruch sądownictwa rodzinnego mocno akcentuje potrzebę udzielenia nieletnim sprawcom pomocy zamiast stosowania wobec nich środków karnych.

Podnoszone jest dzisiaj powszechnie w świecie (lub przynajmniej było tak do niedawna) żądanie ograniczenia stosowania wobec nieletnich przestępców środków związanych z pozbawieniem wolności. „Ironiści" tłumaczą je brakiem miejsc w aresztach, ale nie trafiają w sedno rzeczy. Wiadomo przecież od dawna o szkodliwych skutkach pozbawienia wolności, wiadomo też, że nieletni są na nie szczególnie narażeni. Dotyczy to jeszcze w większym stopniu praktyki stosowania aresztu tymczasowego.

Idea *diversion* pochodzi oczywiście z USA. Zmierza ona do unikania szkód możliwych do wyeliminowania. Chodzi bowiem o takie szkody, które powoduje stosowanie całego systemu kontroli społecznej, a nie tylko powstałe na skutek działania określonych form reakcji organów wymiaru sprawiedliwości (np. kary pozbawienia wolności). Idea *diversion* jest z tego względu wynikiem teorii *labelling*. Trudno teraz omawiać całe piśmiennictwo poświęcone problemom, formom, zasługom i wadom praktyki *diversion*. Naturalnie idea *diversion* jest zwalczana. Jej przeciwnicy wskazują na przykład, że w wypadku gdy realizacja tej idei doprowadziła do przekazania nieletnich sprawców do kompetencji innych niesądowych instancji (np. do urzędu miejskiego do spraw młodzieży), zakres całej kontroli społecznej uległ ostatecznie rozszerzeniu, jednak, „przekazani" pozbawieni zostali tych gwarancji prawnych, z których korzystaliby w ramach formalnej kontroli społecznej. Są też tacy, którzy podejrzewają, iż *diversion* jest „uszytym" przez wymiar sprawiedliwości „płaszczykiem" w celu rozwiązania kłopotów związanych ze stałym napływem spraw nieletnich przestępców. Aby sprawy te nie „zatkały przepustu" wymiaru sprawiedliwości, winny być *ab instantia* przekazane na inny tor.

DZIAŁANIE JAKO SYMBOL

W celu wyjaśnienia dalszych związków między nieletniością, przestępczością i prawem właściwe wydaje się przyjęcie następującego bardzo prostego punktu wyjścia. Jak wiadomo, w zachowaniu człowieka nie tkwi jakiś abstrakcyjny sens, jest on każdorazowo uzewnętrzniany i tak jest postrzegany; może być i tak, że ten sens po prostu przypisujemy temu, co postrzegamy. Ta dwoistość występuje w każdej ludzkiej interakcji — może ona prowadzić do zrozumienia lub do nieporozumienia.

Nasza odpowiedź na przestępczość nieletnich — reakcja symboliczna

W okresie masowej przestępczości nieletnich ujawnia się w sądownictwie zasadnicza sprzeczność. Jeśli pragnie się reagować na rzeczywiste potrzeby nieletniego, to wkrótce okazuje się, że działania organów państwa są niezdolne do osiągnięcia tego celu: przede wszystkim ze względu na brak emocjonalnego zaangażowania. Jeśli natomiast stosuje się tradycyjne reguły sprawiedliwości karnej, to narazić się można na zarzut, że traktuje się nieletnich tak jak dorosłych. W pierwszym wypadku nieletni sprawca, być może, zrozumie, kogo organy państwa chcą symbolicznie reprezentować, nie będzie jednak tego akceptować; w drugim przypadku może on nawet akceptować, że to, co państwo mu czyni, działa przez to symbolicznie w imieniu społeczeństwa, tylko, że nie może on tego zrozumieć.

Tak ostro sformułowane przeciwieństwa, jak się wydaje, są nie do pogodzenia. Nie zawsze to tak wygląda w praktyce. Np. 17-letni podpalacz może odbywać karę pozbawienia wolności w poczuciu, że skazanie było sprawiedliwe, a 14-letni sprawca takiego czynu spotkać może osobę, np. psychoterapeutę, który udzieli mu odpowiedniej pomocy. Dalsze szanse porozumienia wynikać mogą ze społeczno-kulturalnej sytuacji, która współokreśla role organów państwa i nieletnich jako partnerów w tej samej grze. W końcu nieletni i przedstawiciele organów państwa należą przecież do tego samego narodu (tak jest z reguły). Oznacza to, że bez względu na wielkie różnice wywołane względami biograficznymi, mówią oni tym samym „językiem", a jest to minimalny wymóg dla komunikacji i interakcji. Obie strony będą się rozumieć, przynajmniej w pewnym stopniu, a nawet mogą też w pewnym stopniu dostrzec, kiedy się już nie rozumieją.

Należy jednak obstawać przy stwierdzonej zasadniczej sprzeczności w działalności organów państwa: dla nieletniego *nie* są one *wiarygodne* zarówno wtedy, gdy chcą mu udzielić osobistej pomocy, jak i wtedy, gdy stosują wobec niego pozbawione indywidualnego aspektu akty odpłaty.

Przestępczość nieletnich — akcja symboliczna

Symboliczne znaczenie przestępstw jest jednym z ustaleń psychologii kryminalnej. Tak więc przestępstwo może być wyrazem wszystkich możliwych problemów natury osobistej, zarówno takich, jakie sprawca ma z samym sobą, jak i takich, jakie ma z innymi osobami, a także takich,

jakie wynikają z sytuacji stawiającej wobec sprawcy nadmierne wymogi albo które są rezultatem nie udanego przetworzenia przeżycia. Pozostawmy jednak te kwestie, gdyż pragniemy się zająć symboliczną treścią przestępczości nieletnich w ogólności. Ta perspektywa opiera się na wynikach badań, które wykazały istnienie strukturalnego związku między przestępczością nieletnich i upośledzeniem społecznym sprawców; szczególnie u recydywistów stwierdza się istnienie szeregu ujemnych czynników, są to np.: problemy rodzinne, trudności w nauce, nieodpowiedni przyjaciele, niewłaściwe lub brakujące wykształcenie zawodowe, bezrobocie. Związana z tymi okolicznościami przestępczość jest (nie bacząc na związane z nimi sprawy jednostkowe) wskaźnikiem istnienia ujemnych zjawisk społecznych. Nie znaczy to, że społeczeństwo zawsze jest „winne" swej przestępczości, bywa też tak, że nie ponosi za nią winy.

Obraz przestępczości porównać można do specyficznej mozaiki odzwierciedlającej hierarchię wartości panujących w danym społeczeństwie. W tych społeczeństwach, gdzie system wartości jest stabilny, mała jest tolerancja wobec dewiacji społecznej i mała jest przestępczość.[13] Przeprowadzone we Francji, Belgii i Polsce badania nad postawami społecznymi wobec przestępczości nieletnich wykazały, że jeżeli system wartości jest stabilny, to przestrzega się go w sposób bardziej efektywny.[14] Inaczej sprawa ta wygląda, oczywiście, w społeczeństwach pluralistycznych. W ten właśnie sposób można tłumaczyć niektóre zjawiska przestępczości nieletnich. Tak więc „samobójcze" komponenty, jakie tkwią w narkomanii, uchodzić mogą za symbol społeczeństwa, które jest na drodze samozagłady poprzez zniszczenie naturalnego środowiska.

Przestępczość związaną z użyciem przemocy można traktować jako wyraz tego, jak dalece agresja łączy się ze stylem życia danego społeczeństwa. Przestępczość tego rodzaju osiąga, jak wiadomo, światowe rekordy w USA, gdzie ludzie „przebijają się tam przez życie łokciami". Zastanawiający jest pod tym względem przykład Japonii, gdzie w licznych programach telewizyjnych płynie stale fala przemocy i to w bardzo drastycznych formach, co bywa szokujące dla wielu turystów. Cudzoziemiec-kryminolog z poirytowaniem konfrontuje to zjawisko z danymi stastystycznymi wskazującymi na szczególnie małą w Japonii liczbę przestępstw związanych z użyciem przemocy.[15] Na to, oczywiście, znajduje się wyjaśnienie. Sieć środków nieformalnej i formalnej kontroli społecznej jest w Japonii bardzo gęsta i skuteczna. Wolno przyjąć, że działanie

[13] Odpowiednie dane, dotyczące Hiszpanii, podaje M. Santos: *La delincuencia juvenil en España*, [w:] *Imagen y realidad*, Madrid 1983, s. 17.

[14] L. Walgrave, H. Malewska [w:] J. P. Bonerandi i inni: *Délits des Jeunes et Jugement Social*, Paris 1983, s. 129 i n., 140.

[15] *Government of Japan, Summary of the White Paper on Crime* 1977, s. 18 i n.

wszystkich środków kontroli społecznej oparte jest w Japonii na stabilnym, tradycyjnym systemie wartości, wpływającym na zachowanie się członków społeczeństwa. Z tego względu japoński telewidz inaczej niż zachodni patrzy na film ze scenami przemocy, mianowicie z dystansem, jako na to, co się tam „obcego" dla jego życia dzieje.

PRZESTĘPCZOŚĆ NIELETNICH I PRAWO

Nieletni i przestępczość

Pojęcie „przestępczości", jak wiadomo, jest kwestią definicji. To samo dotyczy pojęcia „nieletniości"; dolna i górna granica wieku nieletniego różnie jest określana w poszczególnych ustawodawstwach. Nawet tak często używane pojęcie „dzieciństwo" nie ma więcej niż 400 lat.[16] Prawne pojęcie „nieletniego" pojawiło się dopiero w ubiegłym wieku i to na gruncie wykonania kary pozbawienia wolności w celu odgraniczenia nieletniego od dzieci (nie odpowiadających karnie) z jednej strony i od dorosłych z drugiej.[17] Sporne jest, czy pojęcie „nieletniego" stanowi wytwór rewolucji przemysłowej, na pewno natomiast utworzone zostało w świecie zachodnim; pojęcie to zrobiło światową karierę stosunkowo późno. Wydaje się, że jeszcze dzisiaj niektóre społeczeństwa niezachodnie mają z nim trudności. Na przykład w Egipcie uważa się, że nieletni nie stanowią samodzielnej grupy; podobny pogląd wyrażany jest w ChRL.

Wszystko to przemawia przeciwko pospiesznemu łączeniu ze sobą pojęć „nieletniość" i „przestępczość". Stosownie bowiem do przyjętej granicy wieku nasuwa się nawet pogląd, że nieletni nie mają nic wspólnego z przestępczością, gdyż *ex definitionae* nie mogą oni popełniać przestępstw. Taki właśnie punkt widzenia prezentują te systemy prawne, które nie przewidują odpowiedzialności karnej nieletnich. W innych systemach prawnych, które znają odpowiedzialność karną nieletnich, odpowiedzialność tę uzależniają od wielu różnych czynników — wieku, dojrzałości, możliwości rozeznania, świadomości bezprawności, ciężaru popełnionego czynu. Odpowiedzialność tego rodzaju jest bardziej przypisywana nieletniemu niż u niego stwierdzana.

Wynikają stąd dwa wnioski. Jeżeli rodzaj i sposób reakcji państwo-

[16] N. Postman: *The Disappearence of Childhood*, New York 1982.

[17] L. Roth: *Die Erfindung des Jugendlichen*, München 1983, s. 96 i n., 101, 135 i n. Por. też M. Delmas-Marty: *Les chemins de la répression*, Paris 1980, s. 36 i n.; H. H. Jescheck: *Der Einfluss der IKV und der AIDP auf die internationale Entwicklung der modernen Kriminalpolitik*, „Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft" 1980, ss. 997—1020, 1005 i n.

wej zależy od tego, czy nieletni popełni przestępstwo (czyn karalny), zakres tego, co traktowane jest jako przestępstwo nieletniego, powinien być: 1) w miarę możności węziej ujęty, 2) a w żadnym wypadku nie może być szerzej ujęty niż u dorosłego.

Pierwszy punkt dotyczy szeroko dyskutowanej problematyki dekryminalizacji. Nie wchodząc w szczegóły, należy jednak wskazać na stały postulat, aby w odniesieniu do nieletnich nie były uważane za przestępstwa te wszystkie czyny, które są traktowane jako przestępstwa, gdy chodzi o dorosłych. Już wzgląd na to, że stawanie się dorosłym przedstawia się jako proces (mniej lub bardziej powolny, mniej lub bardziej ciągły) przemawia przeciwko totalnemu stosowaniu całego prawa karnego wraz z osiągnięciem przez sprawcę określonego wieku.

Można wskazać na przykład, kiedy to zakazy prawa w stosunku do nieletnich są bardziej rygorystyczne niż względem dorosłych.[18] Są to ucieczki z domu, włóczęgostwo, rozprzężenie seksualne itd. W tych krajach, w których czyny te podlegają karaniu, państwo posługuje się w stosunku do nieletnich ideologią zastępczej władzy rodzicielskiej — opiekuńczej matki i karcącego ojca. Jest to jednak ideologia skażona, sprowadzona jedynie do wykonywania państwowej władzy karania. Mówi się, że należy karać, aby zapobiec dalszym zagrożeniom, mogącym wystąpić w życiu nieletniego. Z tego powinien jednak wypływać wspomniany wniosek, że z punktu widzenia prawa karnego zachowania nieletniego nie powinny być surowiej oceniane niż ma to miejsce względem dorosłych.

Nieletni a wymiar sprawiedliwości

Postępować z nieletnimi sprawiedliwie to zadanie trudne, prawie niemożliwe do spełnienia, gdy dopuszczają się oni przestępstw. W tej szczególnej sytuacji „sprawiedliwość" najlepiej by się objawiała w chronieniu nieletnich przed przestępczością innych i chronieniu ich samych przed przestępczą dewiacją. W ten sposób pojawia się nieoczekiwanie kwestia wiktymologiczna. Obserwacje wskazują, że większość nieletnich najpierw staje się ofiarami przestępstw, a potem sami stają się przestępcami.

Postulat depenalizacji należy wysunąć względem tych ustawodawstw, które przewidują skazanie nieletnich sprawców na pozbawienie wolności (to samo dotyczy odpowiednio aresztu tymczasowego).[19] Dla-

[18] Dotyczy to przede wszystkim prawa amerykańskiego, por. *UN Working Paper*, s. 30, nr 77.

[19] P. A. Albrecht, H. Schüler-Springorum [red:] *Jugendstrafe an Vierzehn- und Fünfzehnjährigen*, München 1983, s. 144. Ch. Pfeiffer: *Kriminalprävention im Jugendgerichtsverfahren*, Köln 1983.

czego to jest takie ważne? W życiu młodych ludzi „wolność" fizycznego poruszania się (*liberté locomotrice*) jest tak samo ważna, jak dla ludzi starszych możliwość oddania się wspomnieniom. Dorośli mogą wytrzymać nawet długoletnie pozbawienie wolności, ponieważ wiedzą, jak długo trwa jeden rok. Nieletni przeżywają natomiast niekiedy pozbawienie wolności tak, jakby trwało wiecznie. Innymi słowy: z uwagi na to, że więzy osobiste, kontakty z otoczeniem, jego poznawanie są ważnymi czynnikami „pomyślnego" stawania się dorosłym, dlatego jeden dzień połączony z możliwością fizycznego poruszania się daje więcej niż wiele miesięcy spędzonych za kratkami.

Następny postulat sformułować można w sposób pozytywny. Jeśli to prawda, że dobrze funkcjonująca rodzina jest czymś optymalnym ze względów społeczno-politycznych, to środki zastępcze powinny być takie, aby były do niej najbardziej zbliżone. Rodziny zastępcze i wspólnoty domowe, ograniczone w czasie programy terapeutyczne, jak „Intermediate Treatment" w Anglii [20], „Vision Quest" w USA [21] lub „Segelschiff Corsar" w RFN [22] — stwarzają więcej szans do uczenia się więzi społecznych i interakcji, niż kiedykolwiek mogą to osiągnąć reformy zakładów dla nieletnich. Najsilniejszym argumentem jest idea pomocy wychowawczej zorientowanej na życie we wspólnocie (*community — based corrections*).[23]

Przestępczość nieletnich a wymiar sprawiedliwości

Przypomnijmy na koniec najważniejszy wynik naszych dociekań. Wszelka reakcja państwa na przestępczość nieletnich narażona jest na podwójne niebezpieczeństwo. Jeżeli działalność „właściwych organów" zorientowana jest na udzielenie pomocy nieletniemu, to nie odpowiada jego rzeczywistym potrzebom. Jeżeli natomiast pragnie się nieletniemu wymierzyć sprawiedliwość karną, to fałszywie traktuje się go jak dorosłego. A zatem Scylla i Charybda? Ostateczny wniosek brzmi następująco:

---

[20] D. Ford: *Children: Courts and Caring*, London 1975, s. 113 i n.

[21] J. Morrison: *Toward Reducing Juvenile Delinquency, A Look at Two Innovative Programs in the United States*, [w:] *Cultural and Social Centre for the Asian and Pacific Region (ASPAC), The Second Asian — Pacific Conference on Juvenile Delinquency*, Seoul 1983, s. 112 i n.

[22] Kilkumiesięczny, intensywny trening społeczny na żaglowcu szkoleniowym „Korsarz" poprzedza umieszczenie nieletniego sprawcy w zakładzie leczniczo-wychowawczym.

[23] Por. G. Perlstein, R. V. Phelps: *Alternatives to Prison — Community-Based Corrections*, Pacific Palisades CA, 1975.

od zajmujących się sprawami nieletnich organów należy wymagać tego, czego te wymagają chętnie od nieletnich: więcej skromności i mniej zbyt wysokich wymagań. *Deklaracja z Caracas*, wieńcząca rezolucję kongresu ONZ z r. 1980, domaga się od państw, aby „[...] rozwijały prawo karne w kierunku istotnego przyczyniania się do kształtowania stabilnych warunków życia społecznego." [24] Właśnie to jest dobry przykład zbyt wysoko postawionych wymagań. Jednak „[...] stabilne warunki życia społecznego wolne od ucisku i manipulacji" (cytat z *Deklaracji*) lepiej umocnić mogą od prawa karnego inne instytucje prawne, np. prawa człowieka. Stosowane wobec nieletnich prawo karne jest w stanie dokonać tylko marginalnych korektur życia społecznego. Opracowywane w ramach ONZ od r. 1980 propozycje *Reguł minimalnych sądownictwa dla nieletnich* [25] próbują przyjąć pragmatyczne rozwiązanie, które równoważyłoby dwa modele: szerokiej pomocy społecznej i szerokiej ochrony prawnej nieletnich sprawców. Jednak projekt tych reguł nie kładzie głównego nacisku na interesy społeczeństwa, chroniąc je przed przestępczością nieletnich, lecz na „własne" interesy nieletnich. Jeżeli nawet zachowanie nieletniego spowodowało innym szkodę lub grozi dalszym jej wyrządzaniem, interwencja państwa związana jest z ryzykiem utrwalenia tych szkód lub uczynienia dopiero teraz nieletniego „niebezpiecznym" sprawcą. Jeżeli nie jesteśmy w stanie wymierzyć nieletniemu sprawiedliwości, należałoby przynajmniej wyrządzić mu mało krzywdy, a to oznaczałoby *per saldo* zmniejszenie rachunku szkód i cierpień.

РЕЗЮМЕ

После обзора важнейших установлений, относящихся к проблематике преступности несовершеннолетних в мире, автор обращает внимание на то, что наши знания о фактическом состоянии, причинах и распространении этого явления в настоящее время очень ограниченные, т. к. их статистика неполная, а криминологические исследования до сих пор проводились спорадически. В некоторых странах формальными средствами общественного контроля преступности несовершеннолетних являются суды или административные органы. Их деятельность направлена или на оказание несовершеннолетним помощи, или на их воспитание, или справедливое наказание. В этом контексте рассматривается идея *diversion*, как в настоящее время очень актуальная форма реакции на преступность несовершеннолетних. Сами несовершеннолетние во-

---

[24] *UN Caracas*, s. 4, nr 7.

[25] *Standard Minimum rules for the administration of juvenile justice and (!) the care of juveniles*, por. *UN Caracas Resolution*, nr 4, ss. 7—8; *United Nations, Discussion Guide for... Preparatory Meetings for the VIIth UN Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, A CONF.* 121 PM. 1 (4 IV 1983)

спринимают деятельность государственных органов или как форму, заменяющую исполнение родительской власти, или как акцентрирование обязательности действующих в государстве норм. Ни одно, ни другое „не доходит" до несовершеннолетних. Они не принимают е „заменительно-родительской" деятельности государства, потому что она лишена эмоциональных элементов, отбрасывают также его карающую деятельность, т. к., как правило, не считают эти санкции справедливыми. Преступность несовершеннолетних синтетически отражает существующую общественную структуру, ее недостатки, структуру ценностей и ее стабильность.

В адрес государства и общества автор вносит постулат: не выдвигать слишком высоких требований по отношению к несовершеннолетним преступникам. Он предлагает декриминализацию, депенализацию, избегать применять средств связаных с лишением свободы. По отношению к несовершеннолетним следовало бы применять разные формы социальной помощи, основанной на функционировании местных общин. Следует при этом следить за тем, чтобы реакция государства на преступность несовершеннолетних не приносила им больше вреда, чем пользы.

ZUSAMMENFASSUNG

Nach einem Grob-Überblick über die wichtigsten Daten der Jugendkriminalität als weltweites Phänomen wird darauf hingewiesen, dass unsere Kenntnis über die wirklichen Dimensionen des Phänomens und über ihre Gründe nur sehr beschränkt ist, da entsprechende Statistiken nur lückenhaft vorhanden sind und die kriminologische Forschung bisher eher selektiv vorgeht. Als Instrumente der formellen Sozialkontrolle sind in den einzelnen Staaten entweder Gerichte oder Behörden zuständig, die ihrerseits entweder an Hilfe und Erziehung oder aber an gerechten Sanktionen orientiert sind. In diesem Zusammenhang wird „Diversion" als eine heute besonders aktuelle Form der Reaktion auf Jugendkriminalität diskutiert.

Für die delinquenten Jugendlichen selbst verkörpert die formelle staatliche Reaktion entweder den Anspruch, als Eltern-Ersatz zu fungieren, oder den Anspruch, den staatlichen Normen Nachdruck zu verleihen. Beides stösst im Falle insbesondere jüngerer Jugendlichen auf Grenzen des Verständnisses und der Kommunikation („Grundwiderspruch"): Für die Funktion, die Eltern zu ersetzen, fehlt dem Staat die emotionale Komponente, und für die Funktion der strafenden Gerechtigkeit fehlt dem Jugendlichen in der Regel die Bereitschaft, die Sanktion als gerecht zu akzeptieren. Umgekehrt symbolisiert die Jugendkriminalität selbst auch viel von der Sozialstruktur, den sozialen Notlagen, der Wertstruktur und der Festigkeit der Wertstruktur einer Gesellschaft.

Die Konsequenz für das Thema „Jugend, Kriminalität und Recht" kann nur der Appell sein, seitens des Staates und der Gesellschaft den jugendlichen Delinquenten weniger anspruchsvoll gegenüberzutreten. Entkriminalisierung, Entpönalisierung, die Vermeidung von Freiheitsentzug und stattdessen möglichst solche Hilfsangebote, die in der örtlichen Gemeinde verankert sind, erscheinen geboten. Angesichts der Schwierigkeit, delinquenten Jugendlichen wirklich gerecht zu werden, sollte das Bemühen vorherrschen, den durch Jugendkriminalität angerichteten Schaden nicht durch die staatliche Reaktion noch zu vergrössern. Das aber heisst, den kriminell gewordenen Jugendlichen selbst möglichst wenig Schaden anzutun.